

TRUPELE DE ORIGINE HISPANICĂ ÎN DACIA

DE

M. ZAHARIADE

Important factor militar și de romanizare, dislocarea și permanența trupelor de origine hispanică în diferite provincii ale Imperiului roman apar ca rezultante firești ale politicii generale romane. În cazul acestor unități formate, cel puțin inițial, din recruți proveniți din provinciile Peninsulei Iberice (mai puțin Lusitania care dă contingente cu indicație etnică clar deosebită), răspîndirea lor în cele mai diferite colțuri ale Imperiului roman își găsește justificarea în înaltul grad de romanizare a elementelor componente (*pedites*, sau *equites*, subofițeri, ofițeri inferiori sau superiori prezenți uneori masiv și în alte unități decît cele hispanice), în intensa romanizare a provinciilor hispanice de unde au fost recrutați, în numărul lor mare, în persistența lor timp mai îndelungat¹. Un exemplu elocvent îl oferă Dacia în secolele II și III e. n.

Aportul trupelor astfel formate, deși greu sesizabil în întregul context de romanizare, a fost, probabil, considerabil.

O succintă și simplă enumerare a trupelor de origine hispanică în imperiu dă rezultate de-a dreptul impresionante. În substanțialele articole *ala* și *cohors*, Cichorius², prezentînd acest fel de unități cunoscute la acea dată, chiar și cele cu o existență efemeră sau sporadic menționate, enumera nu mai puțin de 66 de *cohortes* și 12 *alae* de hispani. Erau incluse aici și unitățile care, deși nedocumentate pînă la acea dată, trebuiau să urce ascendent în numerotație și, prin logica lucrurilor, să fi existat pînă la unitatea cu numărul VI, cel mai mare număr de ordine al vreunei trupe auxiliare hispanice. În schimb, de Vaglieri³, adoptînd sistemul menționării doar a unităților sigur documentate, ajungea la cifre, deși nu atât de mari, totuși importante : aproximativ 50 *cohortes* și 12 *alae* de hispani.

În spatele acestor cifre se ascund, oricum, concluzii însemnate. Sint relevate pe de o parte importanța acordată recrutărilor din provinciile hispanice, și prin urmare formarea atîtor zeci de unități, situația demografică foarte bună în care se găsea peninsula începînd cu secolul I e.n., numărul de trupe fiind un indicator în acest sens, valabil pentru oricare provincie, iar pe de alta contribuția substanțială la romanizarea populației locale din preajma castrelor acestor unități.

În Dacia existența trupelor hispanice a fost încă din secolul trecut sesizată epigrafic, iar numărul lor a fost estimat în jurul cifrei de nouă

¹ Pentru situația în general a provinciilor Hispanice v. RE, VIII, (1913), s.v. *Hispania* (Schulten) (cu bibliografia), 1965–2046. Mai nou Ettore de Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, Roma, 1947–1962, III (F–H), s.v. *Hispania* (M. Marchetti) (cu bibliografia).

² RE, I, 1894, s.v. *Ala*; IV, 1901, s.v. *Cohors* (Cichorius).

³ E. de Ruggiero, *op. cit.*, p. 746–754.

(*alae* + *cohortes*)⁴ plus trupa neregulată de symmachiarii Astures, deci în total, la un moment dat, zece unități. Actualmente, în lumina cunoștințelor arheologice și epigrafice⁵, existența celor zece unități este o certitudine. Din punctul de vedere al originii etnice, numărul unităților hispanice din Dacia e depășit doar de cel din Britannia, unde au fost documentate 11 auxiliia de acest fel (8 *cohortes* și 3 *alae*)⁶.

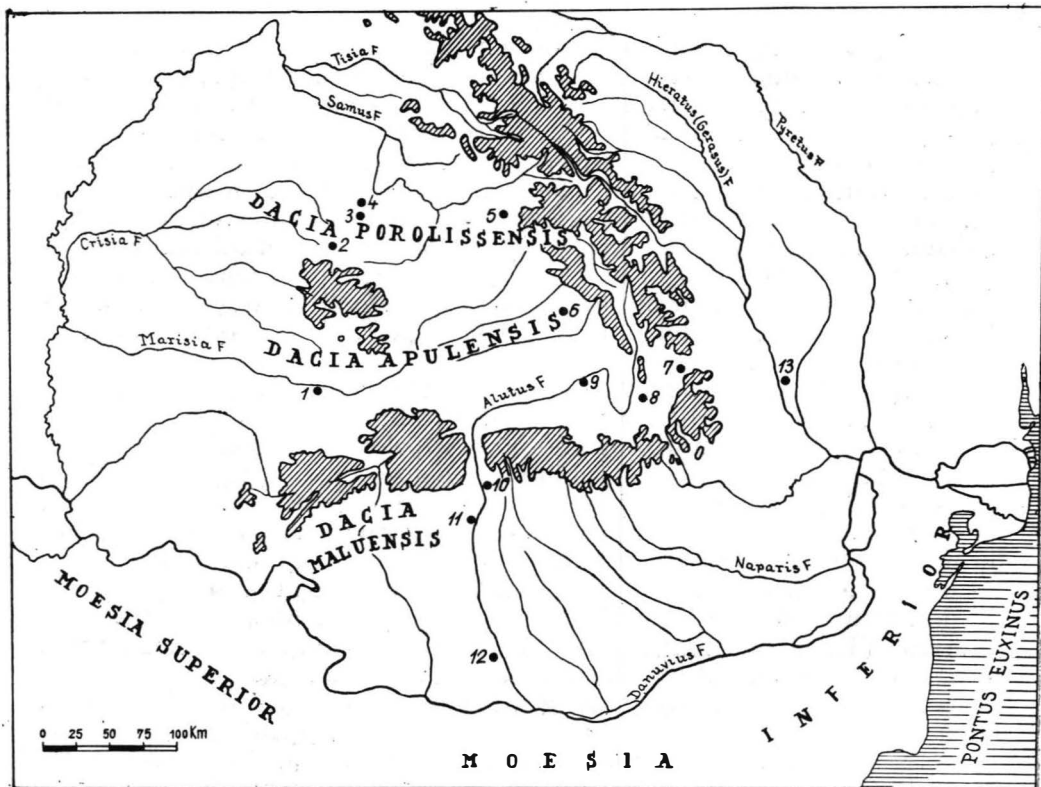

Fig. 1. Harta răspîndirii trupelor hispanice în Dacia. 1 Micia. Ala I Campagonum; 2 Bologa. Coh. II Hisp. Sc. Cyr. eq.; 3 Românași. Coh. I Hisp. quingen.; 4 Porolissum. Coh. I Hisp. quingen.?. 5 Orheiul Bistriței. Coh. I Fl. Hisp. \times eq.; 6 Inlăceni. Coh. IIII Hisp. eq.; 7 Angustiae. Coh. I Bracaraugust. și Coh. I Hisp. vet. quing. eq.; 8 Comalău. Coh. I Hisp. vet. quin. eq.; 9 Hoghiz. Ala I Asturum.; 10 Arutela. Coh. I Hisp. vet. quin. eq.; 11 Buridava. Coh. I Hisp. vet. quin. eq.; 12 Slăveni. Ala I Hispanorum p.f.; 13 Piroboridava. Coh. I Hisp. vet. quin. eq.

⁴ Vezi în acest sens, I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien mit Beiträge zur Römischen Verwaltungsgeschichte*, Innsbruck, 1894, p. 128, care mai „fabrică” *cohortes Hispanorum*: coh. I. *Hispanorum* (p. 118) identică cu I *Hispanorum veterana* (p. 119); coh. I. *Hispanorum p.f.* (p. 119) identică cu I *Hisp. quingenaria* de la Românași (idem) și o *ala I Hispanorum* care e cea de la Slăveni, dar față de care autorul se întreabă: „Identisch mit den folgenden?” (cu ala I *Hispanorum Campagonum*); dar v. Cichorius, *loc. cit.*

⁵ H. Nesselhauf, CIL, XVI, și Suppl. (*passim*); V. Christescu, *Istoria militară a Daciei*, București, 1937, p. 208; *Istoria României*, I, București, 1960, p. 373; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 211; I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 65–70 (tabel).

⁶ I. A. Richmond, *Spanish Troops in Britain*, in *Roman Archeology and Art*, London, 1969, p. 190–193.

În provincia carpato-dunăreană, numeric, trupele de origine spaniolă sînt depășite de cele recrutate în provinciile orientale (14) și gallice (11)⁷.

În prezentul studiu încercăm să prezentăm, pe scurt, existența celor nouă unități hispanice în Dacia, în sensul celor enunțate clar, succint și bine orientat metodologic de I. I. Russu : „rămîne în chip firesc, să fie întocmit (în viitorul apropiat) un repertoriu al auxiliilor, amplu, cu informații privind obîrșia etnic-teritorială, cadre de conducere și efective, locul și durata staționării, dar totul numai schematic, după ce vor fi fost eliminate erori și confuzii . . . ”⁸.

După locul de staționare, trupele de origine hispanică în Dacia se repartizează după cum urmează⁹ :

1. *COHORS I HISPANORVM P(ia) F(idelis) (quingenaria)*¹⁰. Staționează constant tot timpul secolului al II-lea¹¹ în Dacia ; anul 110 (CIL XVI, 57, 163) și anii 106 — 117 (?) „in Dacia” (I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, București, 1973, p. 83 — 90 ; diplomă militară descoperită în castrul de la Românași eliberată : *M(arco) ? VLPPIO LANDION [is f(ilio) ? . . .]*, probabil un celt din Acheræ (Italia ?). Cei cinci copii ai săi au toți nume celtice : ?-aro *f(ilio) eius* ; *Sur[ae ? f(iliae) eius]* ; *Solorigi f(ilio) eius* ; *Ci . . . ?* sau *Cr* ; *Surucæ fil(iae) eius*. În Dacia Porolissensis unitatea apare în an. 133, 159 și 164 (C. Daicoviciu, D. Protase, *JRS*, 51, 1961, p. 63 — 70 ; CIL, XVI, 110 ; 185 ; I. I. Russu, *Materiale*, 2, 1956, p. 708 — 709 ; G. Forni, *Athenaeum*, N.S., 36, 1958, p. 193 și urm.)¹² în castrul de la Românași (jud. Sălaj) : 130 × 158, 50 m (2,06 ha) refăcut în piatră la o dată neprecizată¹³. Detașamente ale unității la

⁷ M. Macrea, *loc. cit.*, dă cifra de 10 unități gallice ; I. I. Russu, *loc. cit.* ; greșit la I. Jung, *op. cit.*, p. 128 și 129.

⁸ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 77.

⁹ Menționăm că nu am tratat aici unitatea auxiliară *N(umerus)M(aurorum)Hispanensium* ea nefiind o trupă din recruți spanioli, ci mauri pentru că nu *Hispanensium* indică componența etnică ci *M(aurorum)*. Trupa va fi staționat cîndva, mai multă vreme, în vreuna din provinciile hispanice, cf. V. Christescu, *op. cit.*, p. 198 ; W. Wagner, *Die Distokation der Romisches Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dacien*, Berlin, 1938, p. 209 ; cf. *RE*, XVII (1937), 2 546, nr. 19.

¹⁰ J. Jung, *op. cit.*, p. 119 ; Cichorius, col. 296 — 297 ; V. Christescu, *op. cit.*, p. 187 — 188 ; W. Wagner, *op. cit.*, p. 146 — 147 ; J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre ziegelstempel*, DissPann, ser. I, nr. 21, Budapesta, 1946, p. 11 — 12 (recenzie critică I. I. Russu, *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 369 — 363) ; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 177 ; M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *Materiale*, 8, 1962, p. 500 — 501 ; I. Beneș, *Sbornik Praci Filosofické Fakulty Brněnské University*, E — 15, 6, 1970, p. 179 ; I. I. Russu, in *Actes du IXème Congres International d'études sur les frontières Romaines, Mamaia, 6 — 13 sept. 1972*, București, 1974, p. 220 (mai departe *Actes IX*).

¹¹ M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *Materiale*, 8, 1962, p. 501 : „probabil pînă la sfîrșitul stăpînirii romane”.

¹² Pentru diploma de la Gherla (133) pe lângă lucrarea citată în text, aceiași autori in *ActaMN*, 12, 1964, p. 163 — 178, fig. 1 — 2 ; Argo (Ljubliana), II, 2, 1964, p. 73 — 74 ; Latomus (Bruxelles), 24, 1965, p. 322 — 329 ; Dacica, Cluj, 1969, p. 346 — 356 ; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior . . .*, p. 11 — 14, cu bibliografie suplimentară.

¹³ M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *Materiale*, 8, 1962, p. 500 — 501 ; C. Daicoviciu, *AISC*, 4, 1944, p. 319 și urm ; I. I. Russu, *Actes IX*, p. 220 ; idem, *Dacia și Pannonia Inferior . . .*, p. 83, nota 1 ; *TIR*, L 34, p. 73 ; Castrul a fost reconstruit în colaborare cu *cohors II Britanica* ; ștampile : COHIIBR. Aici par să mai fi staționat temporar *cohors VI Thracum*, *I Balavorum* și *ala Siliana* (cf. CIL, III, 840, 841 etc.).

Porolissum (cărămizi cu ștampile : CHSIJS ; CHSS ; CHIII)¹⁴, și la Românași, castru de bază (ștampile pe țigle și cărămizi CIHISPD (D tăiat) și CIHISPDTPNBC)¹⁵.

2. COHORS I FLAVIA VLPIA HISPANORVM MILLIARIA C. R. EQVITATA¹⁶. Unitatea e concentrată în Moesia Superior încă din anul 93 și mai târziu în anul 100 (CIL, XVI, 39, 46), la Cuppae¹⁷. În timpul sau după războaiele dacice adaugă apelativului de *Flavia*, pe cel de *Ulpia* și distincția civică *C(ivium) R(omanorum)*¹⁸. În Dacia staționează inițial, probabil în jurul Potaissei¹⁹, când reface drumul a *Potaissa Napocae* (anii 107—108)²⁰. În anul 110 se găsea încă „în Dacia” (CIL, XVI, 57, 167), iar după înființarea Daciei Porolissensis devine parte componentă din *EX(ercitus) D(aciae) P(orulissensis)*²¹, unde apare constant în anii 159 și 164 (CIL, XVI, 110, 185 ; I. I. Russu, Materiale, 2, 1956, p. 708—709), ocupînd încă de la început castrul de la *Orheiul Bistriței*

¹⁴ J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 12, pl. XV—XVI, nr. 228—231. Ștampila trebuie citită, după C. Daicovicu, *op. cit.*, p. 319 : *C(ohors) I Hisp(anorum) (quingenaria)*.

¹⁵ CIL, III, 6 283 = 8 074, 18 ; Ștampilele sînt interpretate de Cichorius *C(ohors) I Hisp(anorum) (quingenaria)*, iar literele TP ca *p(ia)ff(idelis)* (?) ; restul, LBC (?), ar reprezenta litere dintr-o eventuală titulatură necunoscută a unității ; cf. M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, Materiale, 8, 1962, p. 501 și I. Szilágyi, *op. cit.*, pl. XIX, 291 ; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*..., p. 84 propune pentru TPLIBC : T. P. Libo?, un antropomim roman. În schimb, N. Gudea, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 383 aduce în discuție și apelativul de *torquata*. Pe de altă parte D tăiat, precedat de P atestă evident că unitatea, cel puțin la această dată, era *peditata*. La Vukovar (Teutoburgium, Pann. Inf.) : ...*anus praefectus I Hispan. eqq trib coh II Aug Dac [u] et (milliariae) eqq* (CIL, III, 6 450). Apariția unei noi *cohors I Hispanorum milliaria* în diplomele din anul 164 din Dacia Porolissensis (M. Rusu, Materiale, 2, 1956, p. 703—713 ; D. Decew, Klio, 30, 1937, p. 187—199 ; G. Forni, Athenaeum, 36, 1958, p. 183—217) pare într-adevăr să complice lucrurile (N. Gudea, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 383). Se pare că e vorba de o altă *cohors Hispanorum* venită în provincie poate înaintea războaielor marcomanice. În orice caz, în diplomele din 21 iulie 161, apar două *cohortes I Hispanorum*, cea care staționa la Românași și alta, de o mie de oameni, nou-venită dar despre care, în stadiul actual al cunoștințelor, nu putem ști unde a staționat. Se impune totuși o distincție între cele două unități căci cea de o mie de oameni apare doar în anul 164 nu și în 110 după cum dă să se înțeleagă N. Gudea, *op. cit.*, p. 383, aceasta nefiind numită și *pia fidelis* (Nu am putut consulta articolul lui M. N. Roxan din Epigraphische Studien, IX, Rheinland Verlag, Düsseldorf, 1972, p. 246—250, în care sens vezi N. Gudea, *op. cit.*, p. 381 și urm.

¹⁶ J. Jung, *op. cit.*, p. 119 ; Cichorius, col. 295—296 ; V. Christescu, *op. cit.*, p. 187 ; W. Wagner, *op. cit.*, p. 151—152 (mai ales pentru istoria acestei unități, cu bibliografia) ; I. Szilágyi, *op. cit.*, p. 35, 71 ; K. Kraft, *op. cit.*, p. 179—180 ; E. de Ruggiero, *op. cit.*, p. 749 ; D. Protase, *Dacia, N.S.*, 6, 1962, p. 505—506 ; I. Beneš, *op. cit.*, p. 179—180, nr. 62.

¹⁷ Unitatea e clar deosebită de cele cu număr de ordine și denumire identică, existente una în Germania Inferior, *Coh. I. Flavia Hispanorum equitata p.f.* dar quingenaria (J. A. Bogaers, *Actes IX*, p. 459—461, pl. 72/2 b), condusă, de altfel, de *praefecti* ca L. Paconius Proculus (ILS, 2723) sau Postumus Acilianus (CIL, II, 2213, Corduba) și alta în Mauretania Caesariensis, *coh. I. Flavia Hispanorum* (CIL, XVI, 56, an. 107) ; la Cichorius, 296 identificarea corectă : „coh. I. Fl. Hisp. mil. eq... identisch mit der coh. I. Fl. Hisp. mil. C. R. eq”. de după războaiele dacice ; N. Gudea, SCIV, 26, 1975, 3, p. 382.

¹⁸ G. Forni, Athenaeum, 36, 1958, p. 193 ; E. de Ruggiero, *loc. cit.*

¹⁹ I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 72.

²⁰ CIL, III, 1627 ; pentru datarea corectă în anul 107/8 vezi AISC, I, 2, 1928—1932, p. 51.

²¹ I. Beneš, p. 180, „... Nach einer Zwischenzeit etwa um 120—159 in Dacia Superior...” dar afirmația e susceptibilă de rectificări deoarece unitatea nu apare în diplomele acestei provincii, CIL, XVI, 68, 99, 107, 108 (an 120, 144, 157, 158) ; C. Daicovicu, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 541—543 ; I. I. Russu, *Dacia N.S.*, 1, 1957, p. 190—203 ; G. Forni, Athenaeum, 36, 1958, p. 193. Neprecizată în timp rămîne ridicarea castrului de pămînt de la Jad (120 × 160m) de către această unitate : D. Tudor, *Orașe, tirguri și sale în Dacia Romană*, București, 1968, p. 270.

(jud. Bistrița-Năsăud): 203 × 144 m (2,94 ha)²², refăcut în piatră în secolul al III-lea (Caracalla)²³; ștampile CIH (mil).

În timpul războaielor marcomanice ale lui M. Aurelius ia parte activă la luptele din estul Daciei²⁴. O mină votivă din bronz a unui CAIVS OPTIO CHIHISP (*milliaria*) s-a găsit la Myszkow (Galiția), în *barbaricum*, unde a ajuns în împrejurări necunoscute²⁵. Cohorta staționează în Dacia probabil pînă la părăsirea provinciei.

3. COHORS II HISPANORVM SCVTATA CYRENAICA EQVI TATA²⁶. Ar fi de identificat, cum propun Cihorius²⁷, Premerstein²⁸ și Nesselhauf²⁹ cu unitatea prezentă în Dalmatia încă înainte de anul 54 (CIL, XVI, 2) și mai apoi, în continuare, pînă în preajma războaielor dacice în Pannonia în anii 60, 80, 84, 85 (CIL, XVI, 4, 26, 30, 31). În anul 99 (14 aug.), unitatea, sub comanda praefectului *M(arcus) STATIVS Q(uinti fil.)*, eliberează diplome de lăsare la vatră unui contingent de ostași printre care și PEDITI BONIONI VERANI F(ilio), probabil hispanic de origine (A. Holder, *Alt celtischer Sprachschatz*, Leipzig, 1896—1904, vol. I, 1896, col. 479; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 107). Acesta se va fi stabilit după războaiele dacice, la care a participat împreună cu unitatea sa³⁰, în calitate de *evocatus* (eliberarea făcîndu-se în Moesia Superior la o dată anterioară), pe locul viitorului mare centru militar și politic din Dacia, Apulum (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 102—109, fragment de diplomă găsită în 1962 la Alba Iulia); în preajma anului 100 se afla în Moesia Superior (CIL, XVI, 46), la Uj Palanka, unde s-au descoperit țigle cu ștampila COHIIHISP din această perioadă³¹. Între 103—105 participă la

²² I. Paulovics, *Dacia Keleti határvanalo és az ügynevel „dak” ezüstkincsek Kérdése*, Cluj, 1944, p. 19—23; D. Protase, *Probleme de muzeografie*, 1960, p. 188—189; Șt. Danilă, idem, p. 152, și urm.; M. Macrea, Șt. Danilă, D. Protase, SCIV, 18, 1967, 1, p. 113—121; D. Tudor, *op. cit.*, p. 268 și urm.; I. I. Russu, *Actes IX*, p. 222; D. Protase, *Dacia, N.S.*, 6, 1962, p. 506 unde se dau dimensiunile de 203 × 133 m. Pentru ștampile vezi SCIV, 18, 1967, 1, p. 119 „...multe cărămizi și țigle cu ștampila CIH (mil) singura trupă ce poate fi considerată neindoielnic ca formînd garnizoana castrului”. D. Protase, *Dacia, N.S.*, 6, 1962, p. 505, fig. 1; TIR, L 35, p. 55; prezența cohorței I Ubiorum alături de unitatea de hispani la Orheiul Bistriței a fost infirmată convingător de D. Protase, *op. cit.*, p. 502—508.

²³ M. Macrea, SCIV, 8 1957, 1—4, p. 239; D. Protase, *Dacia, N.S.*, 6, 1962, p. 506.

²⁴ D. Protase, *loc. cit.*: „La partecipazione del tutto problematica di tali unità alle guerre di Marco Aurelio contro i Sarmati o i Marcomani nella regione presso il corso Superiore del Siret si potrebbe parzialmente spiegare...”; W. Wagner, *op. cit.*, p. 154; I. I. Russu, *Dacia, N.S.*, 1, 1957, p. 361.

²⁵ W. Demetrykiewicz, JÖAI, 7, 1904, p. 149—151, fig. 28 = ILS, 9171; P. Merlat, *Repertoire des inscriptions et monuments figurés du Culte de Jupiter Dolichenus*, Paris, 1951 (thèse), p. 38, nr. 41 și fig. 8; cf. P. Merlat, *loc. cit.*, nr. 3; W. Wagner, *loc. cit.*

²⁶ I. Jung, *op. cit.*, p. 19; Cichorius, col. 299—300; V. Christescu, *op. cit.*, p. 188; W. Wagner, *op. cit.*, p. 152—154; K. Kraft, *op. cit.*, p. 178; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 6, 7, 11, 26, 33, 52, 53, 54, 63—64, 70; E. de Ruggiero, *op. cit.*, p. 750—751; D. Tudor, OR 3, București, 1968, p. 349; I. Beneš, *op. cit.*, p. 180, nr. 63 și I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 72, nr. 48; idem, *Actes IX*, p. 219.

²⁷ Cichorius, *loc. cit.*

²⁸ A. von Premerstein, Wiener Eranos, 1909, p. 263—264.

²⁹ H. Nesselhauf, CIL, XVI, p. 182.

³⁰ Pentru participarea ei la ambele războaie dacice vezi și Cichorius, col. 299; E. de Ruggiero, *loc. cit.*; cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 153; cf. G. Forni, *Athenaeum*, 36, 1958, p. 193 și urm. Pentru participarea ei la al doilea război, D. Tudor, OR 3, p. 349.

³¹ CIL, III, 8074, 20.

construcția podului de la Drobeta ³². După 106 unitatea revine un timp la Virșeț (Dacia Superior, RSF Jugoslavia), unde e prezentă în anul 108, poate în legătură cu participarea ei la înăbușirea revoltei daco-iazyge din anul 107—108 ³³. La 2 iulie 110 cohorta e prezentă „in Dacia” (CIL, XVI, 163). De aici e trimisă în provincia Cyrenaica unde participă la înăbușirea răscoalei iudeilor ³⁴ din anii 116/117; aici abia primește epitetul de *Cyrenaica* și atributul de Scutata (cu drept de a purta *scutum* legionar în loc de *clipeus* al trupelor auxiliare)³⁵.

Din nordul Africii, unitatea se reintoarce „in Dacia”, după anul 123 revenind armatei Daciei Porolissensis ³⁶, unde e prezentă în anii 159 și 164 (CIL, XVI, 110, 185; I. I. Russu, *Materiale*, 2, 1956, p. 708—709; G. Forni, *Athenaeum*, 36, 1958, p. 185). Garnizoana sa de bază este la *Bologa* (jud. Cluj): 213, 50 × 133,30 m (2,84 ha)³⁷; aici construiește castrul de două ori, odată din pământ (Hadrian) și apoi în piatră (Caracalla); țigle cu ștampila COIIIH, COIIISP, CORIIISP ³⁸. Detașamente din uni-

³² CIL, III, 1703, 1.

³³ CIL, III, 6273; Pentru tulburările din acești ani la granița de sud-vest a Daciei, vezi L. Balla, in *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecinensis*, 5, 1969, p. 111—115.

³⁴ Cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 153; E. de Ruggiero, *op. cit.*, vol. II s.v. Cyraene, (R. Paribeni); Dio Cassius, LXVIII, 18; Eusebios, 4,2.

³⁵ Explicației lui Cihorius, *loc. cit.*: „An diesem Kriege (zweiter dakische Kriege n.n.) hat die Kohorte gewiss teilgenommen, und mit den einzigen Auxiliaren, der auf der Traianssäule statt des Rundschildes das „Scutum” der Legionäre trägt (Bild XXXVIII) ist, wie ich Reliefs des Traians II 91, zu zeigen, versucht habe, ein Soldat eben der coh II Hispanorum Scutata Cyr. dargestellt” neprobantă și fragilă, i se opune cea a lui Wagner, *loc. cit.*, mai convingătoare mai ales în cazul denumirii *Cyrenaica*. Dealtfel, relevantă mi se pare și mențiunea cohortei în anul 110 în forma sa simplă, înlinită și anterior, fără denumirea *Scutata Cyrenaica*.

³⁶ În perioada dintre anii 110—159, unitatea nu mai e înregistrată de diplomele dacice. Apariția unei cohorte cu numerotație și atribut identic, *coh II Hispanorum equitata*, în Germania Superior (CIL, XVI, 62, CIL, III, 607), nu pare totuși să implice o detașare a primei unități, după răscoala iudeilor, în această provincie; cf. J. A. Bogaers, *Actes IX*, p. 450—451. E mai probabilă existența a două cohorte cu aceeași numerotație și atribut pentru că altfel nu s-ar explica de ce în actul din G.S. cohorta proaspăt venită din nordul Africii nu poartă denumirea recent primită, titlul de *mindrie* pentru unitate, dar care apare peste 43 ani în Dacia. Din *Cyrenaica*, trupa se va fi întors probabil în Dacia Porolissensis, numele ei figurind în vreo diplomă din anii 130, 134, sau 155 (cînd trebuia să elibereze contingente, în *caresens* vezi mai jos) încă nedescoperită pe teritoriul fostei provincii Dacia sau în afară, și unde trebuie să fi purtat și denumirea din 159. O staționare mai îndelungată în *Cyrenaica*, presupus de G. Webster, *The Roman Imperial Army*, Oxford, 1969, p. 55 nota 5, s-ar fi putut produce doar în intervalul de aprox. 35—40 (între anii 116—157/8) timp în urma căruia e posibil ca unitatea să fi primit epitetul de *Cyrenaica* cu care s-a reîntors în Dacia. Mai mult, un calcul aritmetic dă un rezultat interesant în ce privește etapele recrutării acestei unități: ani „cad” exact numai în cazul diplomelor dacice nu și pentru cele germanice. Cu aproximație de 1—2 ani, această cohortă pare să fi fost recrutată în două etape 1) an. 20 (?) — 54 (CIL, XVI, 2) — 79/80 (CIL, XVI, 26) — 105 (?) — 130 (?) — 155 (?) — 170 (?). 2) an. 35 (?) — 60 (CIL, XVI, 4) — 84/5 (CIL, XVI, 30. 31) — 110 (CIL, XVI, 69) — 134/5 (?) — 159 (CIL, XVI, 110) — + 5 ani (?) evocați — 164 (CIL, XVI, 185, *Materiale*, 2, 1956, p. 708—9).

³⁷ C. Torma, *AEM*, 3, 1879, p. 93 și urm.; H. Finaly, *ÉrdMuz*, 3, 1864—1865, p. 5—8; M. Macrea, *ACMIT*, 4, 1932—1938, p. 197—233; E. Chirilă, N. Gudea, *SCIV*, 1968, 4, p. 686 și urm.; *TIR*, L 34, p. 96; D. Popescu, *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 507; *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 431; 14, 1970, p. 417; E. Chirilă, N. Gudea, *Materiale*, 10, 1973, p. 115—123; N. Gudea, *Apulum*, 10, 1972, p. 121—150; *idem*, *ActaMN*, 9, 1972, p. 219; *idem*, *SMMIM*, 6, 1973, p. 27—57. Un fragment de inscripție conține trei litere... NAF : ...na *f(ecit)* ce pare să indice o refacere în castru (zid, poarta, praetorium, armamentarium, băi? etc.). Supranumele pare să fie *Antoniniana*, *Gordiana*, sau [*Philippiana*] (?).

³⁸ N. Gudea, *ActaMN*, 9, 1972, p. 428—433 și fig. 7—13. La *Bologa* staționează și lucrează și coh I *Aelia Gaesatorum* (milliaria) cu ștampile în castru: CHIAEG, CHOISEG, CHIAEC; Pentru identificarea acestor ștampile cu coh I Gallorum *Dacia* optează M. Macrea, *op. cit.*, p. 225—228 și 232.

tate acționează la Micia; ștampile COHHIS (cca. 50 buc.), COHHIS (1. buc.)³⁹. În timpul lui Caracalla primește supranumele Anto]N[i]N[i]A[na...]⁴⁰ și își reactualizează atributul caracteristic e]QVI[tata..?]⁴¹ iar între 238—244 (Gordian) pe cel de Gordia (?)]NA⁴¹, abandonându-l pe primul; (ambele epitețe sînt însă nesigure).

4. *ALA I HISPANORVM CAMPAGONVM*⁴². Creată probabil în timpul lui Antoninus Pius e repartizată direct armatei Daciei Superior unde apare în anii 144, 157 și 158 (CIL, XVI, 90⁴³, 107, 108) și în continuare în a doua jumătate a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea (CIL, III, 1193, 1342, 1343, 1377, 1378, 1380); ocupă încă de la început castrul de la Micia (Veșel, jud. Hunedoara): 360 × 180 m (6,48 ha)⁴⁴, alături de alte unități cu garnizoană permanentă sau temporară⁴⁵. În timpul împăraților Severi unitatea se găsea încă la Micia, CIL, III, 1377 „... *equites alae Campagonum*”⁴⁶. După 211, cu ocazia vizitei lui Caracalla în Dacia⁴⁶ își adaugă supranumele de *Antoniniana*, iar în vremea lui Philippus Arabs pe cel de *Philippiana*⁴¹. Unitatea nu pare să fi fost *milliaria*⁴⁸.

³⁹ C. Daicoviciu, ACMIT, 3, 1930—1931, p. 40—41; D. Popescu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 686, nr. 68.

⁴⁰ N. Gudea, ActaMN, 9, 1972, p. 417, nr. 15.

⁴¹ *Ibidem*, p. 415, nr. 4.

⁴² J. Jung, *op. cit.*, p. 109; Cichorius, col. 1236; V. Christescu, *op. cit.*, p. 179; W. Wagner, *op. cit.*, p. 48—50; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 8; K. Kraft, *op. cit.*, 152; D. Decev, JŌAI, 19, 1935, p. 54—59; E. de Ruggiero, *op. cit.*, p. 748—749; I. Beneș, *op. cit.*, p. 165, nr. 28; I. I. Russu, SCIV, 21, 1970, 1, p. 162; idem, SCIV, 23, 1972, 1, p. 67, nr. 10. În legătură cu denumirea *Campagones* (RE, III, 1433) se poate admite fie referirea la tribul *Campagones* din Asturia din care s-au făcut recrutări, formîndu-se această unitate, fie acordarea epitetului de la obiceiul soldaților alici de a purta în mod special încălțămîntea militară caracteristică, *campagi miliares*, un fel de *caligae equestris* (sandale militare); DA, I, 2, 862—863 și fig. 1063.

⁴³ D. Decev, JŌAI, 29, 1935, p. 54—59 și CIL, XVI, 90. Conform întregirii autorului apare *ala I Hispanorum (Campagonum)*.

⁴⁴ C. Daicoviciu, ACMIT, 3, 1930—1931, p. 3—43 și Dacia, p. 162—175; A. Popa, SCIV, 13, 1962, 1, p. 149 și urm.; D. Popescu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 686, nr. 68; ActaMN, 5, 1968, p. 111—134; 6, 1969, p. 159—164; Octavian Floca, Sargetia, 5, 1968, p. 49—56 și 88—92, TIR, L 34, p. 70—80. Nu am putut consulta pînă la apariția prezentului articol rezultatele cercetărilor din castrul de la Micia publicate în Muzeul Național, 2, 1975.

⁴⁵ Dacia, p. 174.

⁴⁶ Despre vizita lui Caracalla în Dacia vezi M. Macrea, *Viața în Dacia Romană* p. 84, și urm. și recent A. Bodor în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 30—50.

⁴⁷ G. M. Bersanetti, Athenaeum, 18, 1940, p. 116 și 190.

⁴⁸ Deși în cariera lui Petronius Novatus, ofițer de rang evestru, apare necesitatea unei unități *milliaria* în cea de a patra *militia*, nemenționarea ca atare a unității în nici o inscripție sau diplomă militară ne face deocamdată să afirmăm că *ala* era *quingenaria*. S-ar confirma în acest caz presupunerea lui I. I. Russu despre inversarea eventuală a celei de a 3-a cu a 4-a *militia* a lui Petronius Novatus, *prae*. eq. I. Campagonum în SCIV, 21, 1970 1, p. 163. Vezi CIL, III, 1193 (Apulum) pentru cariera lui C. Iulius Corinthianus printre altele și *prae*f. *alae Campag.* (toată bibliografia despre Petronius Novatus și unitățile comandate de el la I. I. Russu, *op. cit.*, (Petronius Novatus în Dacia, p. 155—164). În secolul al III-lea, un anume *Aurelius Vital(is)nal (tone) Dacus*, probabil grad inferior în *ala Campagonum* e trecut, datorită destoiniciei sale, în garda împăratului sau a legatului provinciei, în funcția de *b(eneficiarius) l(ribuni) equ(itum) sing(ularium)* (CIL, VI, 3328 = ILS, 2208); cf. I. Jung, *op. cit.*, p. 109; de Ruggiero, *op. cit.*, p. 748, ceea ce constituie un indiciu clar al pătrunderii autohtonilor în secolele II—III în rîndurile acestei unități și ale armatei din Dacia în general.

5. *COHORS IIII HISPANORVM EQVITATA*⁴⁹. Neintilnită în diplomele anterioare lui Traian, unitatea e recrutată, probabil, pe vremea lui Hadrian. În Dacia e menționată de diplomele militare în anii 144 și 158 (CIL, XVI, 90, 108) după ce anterior (129?) înlocuise la *Inlăceni* (com. Firtănuș, jud. Harghita, Dacia Superior) pe coh(ors) VIII Raetorum⁵⁰. În timpul lui Caracalla reconstruiește castrul în piatră: 145 × 142 m (2,7 ha)⁵¹; țigle, cărămizi cu ștampila CIIIIHISP și COIIIIHIS⁵².

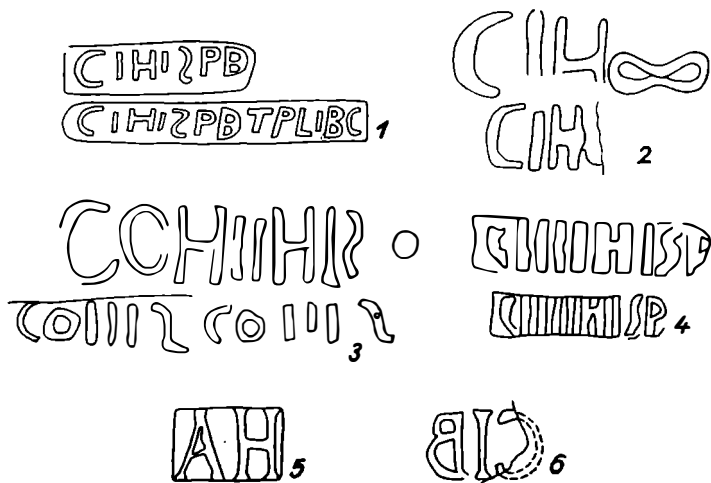

Fig. 2. Ștampilele ale trupelor hispanice în Dacia. 1 cohors I Hispanorum p.f.; 2 cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria equitata; 3 cohors II Hispanorum Cyrenaica; 4 cohors IIII Hispanorum equitata; 5 ala I Hispanorum; 6 cohors I Bracaraugustanorum?

⁴⁹ J. Jung, *op. cit.*, p. 120; Cichorius, col. 302; V. Christescu, *op. cit.*, p. 188–189, W. Wagner, *op. cit.*, p. 155; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 17, 19 (nota 89), 53, 65, 66; K. Kraft, *op. cit.*, p. 160; G. Forni, *Athenaeum*, 36, 1958, p. 207; E. de Ruggiero, *op. cit.*, p. 751–752; I. Beneš, *op. cit.*, p. 180, nr. 64; I. I. Russu, *SCIV*, 23, 1972, p. 72, nr. 49; idem, *Actes IX*, p. 223.

⁵⁰ AISC, 4, 1941–1943, p. 340–341; M. Macrea, *Viața...* p. 46–47; idem, în *Omagiu Constantin Daicoviciu*, edit. Acad., 1960, p. 343; cf. AnnÉp, 1960, nr. 375 și 277.

⁵¹ Fr. Müller, *Mitteilungen der Central Commission*, 3, 1858, p. 260 și urm.; P. Királyi, *Dacia Provincia Augusti*, I, Bistrița, 1893, p. 15; G. Teglás, *ÉrdMuz.*, 17, 1900, p. 268, 317, 319–322; I. Paulovics, *op. cit.*, p. 43–48; C. Daicoviciu, *Dacia*, 7–8, 1937–1940, p. 318 și urm.; M. Macrea, *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 304 și urm.; Z. Székely, *Á Sepsiszentgyörgyi tartományi múzeum évkönyve* (Muzeul regional Sf. Gheorghe, Almanah 1879–1954), Tg. Mureș, 1955, p. 31–43 (mai departe *Almanah*); idem, *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 163–164; D. Tudor, *Orașe...* p. 275–276 (cu bibliografia); dimensiunile castrului 142 × 159 m la V. Christescu, *op. cit.*, p. 131; *TIR*, L 35, p. 47; I. I. Russu, *Actes IX*, p. 223.

⁵² J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 19; Z. Székely, *Almanah*, p. 34, fig. 8; C. Gooss, *Chronik der archaologischen Furde Sibenburgens*, Hermanstadt, 1874, p. 73, unde corectează o interpretare mai veche: LEG VI HISP pentru COH IIII HISP; „falsch gelesne zeigelstempel LEGVIHISP zu corrigiren”.

Cohorta trimite detașamente la Apulum⁵³, dar puțin probabil la Brețcu⁵⁴. Rămâne în provincie pînă la părăsirea acesteia⁵⁵.

6. *ALA I ASTVRVM*⁵⁶. În anul 99 unitatea era deja concentrată în Moesia Inferior unde se eliberează *Meticus Solae f, Bessus* (CIL, XVI, 45). Acum, sau la puțin timp după (anul 99—101), vechiului praefectus, *Titus Iulius Agricola*, îi ia locul *P. Prifernius Paetus Memmius Apollinaris*, evidențiat în războiul I (sau al II-lea) dacic, de către Traian: *don(is)don(atul) expeditione Dac(ica)ab imp(eratore) Traiano hasta pura, vexillo, corona murali* (CIL, IX, 4753 = ILS, 1350). După război rămâne în Dacia în castrul de la *Hoghiz* (jud. Brașov): 165 × 200 m (3,30 ha)⁵⁷; ștampile: *ALAS* și *AIA*, și la *Boroșneul Mare*, ștampilă pe cărămidă: *ALPA*⁵⁸. În Dacia Inferior e menționată în anul 140 (Klio, 37, 1959, p. 196—198) pînă în timpul lui *M. Aurelius* cînd e înlocuită de *cob(ors) III Gallorum*⁵⁹; locul ulterior de garnizoană rămîne necunoscut. Pe vremea împăraților Severi se afla tot în Dacia cînd [*Ae*]L(ius) *GEM(inus?) ANT(oninus?)* [*p*]RAE[*f(ectus) a*]LAE *ASTV[rum]* se îngrijește de punerea unei dedicații *Fortunei*, pentru sănătatea celor trei *Augusti* (Severus-Caracalla-Geta), la *Germisara*, în Dacia Superior (CIL, III, 1393).

7. *ALA I HISPANORVM P(ia)F(idelis) ANTONINIANA*⁶⁰. Venită din Germania, de la *Trier*⁶¹ și *Worms*⁶², în *Dalmatia*⁶³ și apoi în *Pannonia*, la *Aquincum*⁶⁴, probabil în timpul lui *Domitian*, ocupă ulte-

⁵³ V. Christescu, *op. cit.*, p. 189.

⁵⁴ O ștampilă pe o țiglă cu inscripția *COHHIS* citată de G. Teglas, *Klio*, 4, 1911, p. 499, *COHIIHISP*; greșit și la E. de Ruggiero, *op. cit.*, p. 752; Ni se pare însă inacceptabilă și ipoteza lui R. Vulpe, *Angustiae*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 558, după care *COHIIHISP* indică mai degrabă *coh(ors) I Hisp(anorum) veterana quingenaria equitata* din Dacia Inferior; cf. Z. Székely, *Cumidava*, 4, 1970, p. 50.

⁵⁵ W. Wagner, *op. cit.*, p. 155; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 17; Z. Székely, *Atmanah*, p. 37.

⁵⁶ J. Jung, *op. cit.*, p. 106; Cichorius, *RE*, I, 1894, 1230—1231; V. Christescu, *op. cit.*, p. 178; W. Wagner, *op. cit.*, p. 110; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 19, 20, 51; K. Kraft, *op. cit.*, p. 141; G. Forni, *Athenaeum*, 36, 1958, p. 194; B. Герцов, *Klio*, 37, 1959, p. 201—202; E. de Ruggiero, *op. cit.*, p. 747—748; I. Beneš, *op. cit.*, p. 160, nr. 3 și I. I. Russu, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 65, nr. 1; D. Tudor, *OR* 3, p. 351.

⁵⁷ D. Tudor, *loc. cit.*, Pentru săpături în castra vezi *Materiale*, 1, 1953, p. 785—798; W. Wagner, *op. cit.*, p. 110, dă ca dimensiuni ale castrului 312 × 233 m; v. *TIR*, I, 35, p. 46 (220 × 165 m).

⁵⁸ G. Gooss, *op. cit.*, p. 79. Cărămizi cu ștampila *ALPA*, Z. Székely, *Cumidava*, 4, 1970, p. 50, și la *Boroșneul Mare* (jud. Covasna), *ÉrdMuz*, 1944, p. 486. Aparținătoare acestei unități e și inscripția unui *dec(urio)* în satul *Rareș*, 1,5 km nord de com. *Sinpaul*; *ArhMold*, 5, 1967, p. 134, pentru această unitate de cavalerie și pentru castru mai vezi Z. Székely, *Atmanah*, p. 24—28; idem, *ArhMold*, 4, 1968, p. 179 și urm.; 5, 1937, p. 134; W. Wagner, *op. cit.*, p. 110 presupune în mod just inexistența trupeii la *Germisara*.

⁵⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 351.

⁶⁰ J. Jung, *op. cit.*, p. 119; Cichorius, *RE*, I, 1894, 1247—1248; V. Christescu, *op. cit.*, p. 179; W. Wagner, *op. cit.*, p. 43—45; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 21; K. Kraft, *op. cit.*, p. 105; D. Tudor, *OR*³, p. 344; idem, în *Latomus*, 22, 1963, 2, p. 240—251 (*Collegium Duplario-rum*); I. Beneš *op. cit.*, p. 164, nr. 25 și I. I. Russu, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 63, nr. 9; E. de Ruggiero, *op. cit.*, p. 746; *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 597, nr. 4; 16, 1935, 2, p. 360—62, nr. 9; 21, 1970, 1, p. 160—162.

⁶¹ CIL, XIII, 6233, 6234.

⁶² CIL, XIII, 7026, 7027.

⁶³ *Diadora* (Zara), 3, 1965, p. 72.

⁶⁴ CIL, III, 10513, 10514.

rior o garnizoană în Moesia ⁶⁵, unde ridică, alături de vexilații din alte unități, primul castru la Slăveni ⁶⁶: 198,50 × 172 m (3,21 ha)⁶⁷; ștampile AH ⁶⁸; în Dacia Inferior în anul 129 și 140 (CIL, XVI, 75; Klio, 37, 1959, p. 196—198). În anul 205, alături de N(umerus) S(urorum) S(agittariorum) reface în piatră castrul de la Slăveni ⁶⁹, iar în urma vizitei lui Caracalla în Dacia, își adaugă supranumele de [A]ntoninia [na] și epitetul de p(ia)ff(idelis)⁷⁰. În secolul al III-lea, în cadrul unității apare o asocier, organizată pe un timp mai îndelungat, într-un *collegium dupl(ari)or(um)* cu caracter profesional și religios ⁷¹ în care intrau atît ofițeri inferiori (*principales*) din ala ⁷² cît și simpli *equites*: (vezi Iulius Marinus în *collegium duplariorum*) Tot la Slăveni unitatea construiește și basilica (D. Tudor, Drobeta, 1, p. 47 și urm).

8. COHORS I HISPANORVM VETERANA QVINGENARIA EQVITATA ⁷³. Detașată din Dalmatia (?) în Moesia Inferior în anul 99, în preajma războaielor dacice (CIL, XVI, 44), cohorta participă ⁷⁴ în același an sau între 103—105 la operații în Muntenia și Moldova: *transdanuvium in expeditionem* ⁷⁵. Detașamentele ale ei: *Piroboridavae in praesidio* ⁷⁶, *Boridavae in vexillatione* ⁷⁷. Rămîne pe linia Oltului după războaiele dacice ⁷⁸, iar după 118/9 face parte din armata Daciei Inferior: anul 129 și 140 (CIL, XVI, 75; Klio, 37, 1959, p. 196—198).

E posibilă construcția unui castru inițial de pămînt la Buridava-Stolniceni de către această cohortă, după care va fi fost mutată la Arutela

⁶⁵ CIL., III, 12361, 12378, pentru participarea ei la războaiele dacice cf. D. Tudor, OR³, p. 344.

⁶⁶ D. Tudor, *loc. cit.*

⁶⁷ Pentru castrul de la Slăveni, vezi D. Tudor, BCMI, 33, 1940, 105, p. 34 și urm; idem, OR³, p. 306—311, cu întreaga bibliografie; TIR, L 35, p. 67—68; I. I. Russu, SCIV, 21, 1970, 1, p. 161, nota 17 dă dimensiunile castrului 193,50 × 172 m (?) D. Tudor, *Historica*, 1, 1970, p. 67—82, dimensiuni 176,60 × 198 m.

⁶⁸ D. Tudor, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 356 nr. 10; idem, SCIV, 16, 1965, 2, p. 357, fig. 1/3; AnnÉp, 1966, nr. 314 și Supplementum Epigraphicum la OR³, nr. 44. Unitatea era *quingenaria*; W. Wagner, *op. cit.*, p. 45; contra D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 2, p. 362; I. I. Russu, SCIV, 21, 1970, 1, p. 163: Nici un act (diplomă, inscripție) nu o atestă ca *miliaria*; D. Tudor, Drobeta, 1, p. 47 și urm.

⁶⁹ CIL, III, 13800; D. Tudor, OR³, p. 308; idem, BCMI, 33, 1940, 105, p. 34.

⁷⁰ CIL, III, 14, 216,17 = 13801; G. Bersanetti, *Athenaeum N.S.*, 18, 1940, p. 116; D. Tudor, Drobeta, 1, p. 47.

⁷¹ D. Tudor, *Latomus*, 22, 1963, 2, p. 240—251; idem, OR³, p. 308.

⁷² D. Tudor, SCIV, 16, 2, 1965, p. 360, nr. 9, fig. 1/9 (Slăveni).

⁷³ J. Jung, *op. cit.*, p. 119; Cichorius, col. 1248; V. Christescu, *op. cit.*, p. 188; W. Wagner, *op. cit.*, p. 148—150; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 19; K. Kraft, *op. cit.*, p. 177, nr. 1480—1481; B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 203; E. de Ruggiero, *op. cit.*, 749—750; D. Tudor, OR³, p. 347—348; M. Macrea, SCIV, 2, 1951, 1, p. 292; I. Beneš, *op. cit.*, p. 179, nr. 61 și I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 72, nr. 46.

⁷⁴ Pentru întreaga istorie disputată a acestei unități vezi A. S. Hunt, *Register of a cohort in Moesia* în vol. *Raccolta di scrilli in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265—272; U. Wilcken, *Archiv für Papyrusforschung*, 8, 1927, p. 94—95; G. Cantacuzino, RHSEÉ, 5, 1928, p. 38—74 și *Aegyptus*, 9, 1928, p. 63—96; C. Daicoviciu, AISC, 2, 1933—1935, p. 251, nota 1; R. O. Fink, JRS, 48, 1958, p. 102—116, pl. XVII; R. Syme, *The Lower Danube under Traian*, în vol. *Danube Papers*, București, 1971, p. 122—134; R. Vulpe, StCl, 2, 1960, p. 337—357

⁷⁵ Hunt. Pap., r. 29 (R. O. Fink).

⁷⁶ Ibidem, r. 27.

⁷⁷ Ibidem, r. 28.

⁷⁸ D. Tudor, OR³, p. 348; B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 203.

(Bivolari) alături de Suri Sagittarii, constructorii castrului de piatră (anul 137/8; 60 × 60 m (0,36 ha)⁷⁹. Parte din efective se găseau la Comolău (Dacia Inferior, jud. Covasna), iar majoritatea în castrul de la Angustiae, se pare castru de bază al acestei unități până la părăsirea provinciei⁸¹ (ștampile: COHHIS) și probabil la Tyras⁸¹, în Moesia Inferior.

9. COHORS I BRACARAVGVSTANORVM⁸², deosebită de o cohors I Bracar(um/orum) tot în Moesia Inferior (anul 134, CIL, XVI, 78), atît prin locul de recrutare cît și prin cel de staționare⁸³. Unitatea din titlu apare în anul 99 sigur în Moesia Inferior (CIL, XVI, 44) și tot aici probabil înainte de anul 114, dacă situația din diploma CIL, XVI, 58. r. 5: ... ET I BRACAR ... OR, s-ar preta la întregirea I BRACARA-[ugustan] OR(um). Lipsește în diploma din anul 129 din Dacia Inferior, unde apare însă în anul 140 (Klio, 37, 1959, p. 196—198)⁸⁴.

În Dacia Inferior unitatea staționează la *Angustiae* (Brețcu): 180 × 160 m (2,5 ha)⁸⁵, documentată aici prin ștampila COHIBR, COHIBRAC, COHBRAC⁸⁶ și Slăveni prin ștampila CIB, lectură ipotetică și susceptibilă de diverse interpretări⁸⁷. La Slăveni pare să fi participat, alături de detașamente din *ala I Claudia* și *I Hispanorum, cohors I Fl. Commagenorum* și legiunile *XIII Gemina* și *V. Macedonica*⁸⁸ la construcții sau diverse refaceri în castru.

⁷⁹ Pentru castrul de la Buridava-Stolniceni, vezi D. Tudor, MMC, 1, 1968, p. 17—29; TIR, L 35, p. 68—69; CIL, III, 12602; D. Tudor OR⁸, p. 348 și p. 266—270; V. Christescu, *op. cit.*, p. 188. În ce privește castrul de la Arutela, D. Tudor, Cr. N. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, MMC, 6, 1973, p. 12—26 (cu întreaga bibliografie); TIR, L 35, p. 27.

⁸⁰ J. Jung, *op. cit.*, p. 120; V. Christescu, *op. cit.*, p. 188; Z. Székely, Cumidava, 4, 1970, p. 50.

⁸¹ P. Nicorescu, ED, 3, 1926, p. 413—414; idem, Dacia, 3—4, 1926—1930, p. 569—570.

⁸² J. Jung, *op. cit.*, p. 114; Cichorius, col. 256; V. Christescu, *op. cit.*, p. 183; W. Wagner, *op. cit.*, p. 97—100; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 18, 55, 66; K. Kraft, *op. cit.*, p. 170; E. de Ruggiero, *op. cit.*, I, p. 1024; D. Tudor, OR³, p. 345—346; I. Bencș, *op. cit.*, p. 170 nr. 15 și I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 68 nr. 23; M. Macrea, SCIV, 2, 1951, 1, p. 292, 295—296; G. Forni, Athenaeum, 36, 1958, passim.

⁸³ Asupra deosebirii clare între aceste unități vezi D. Tudor, OR³, *loc. cit.* și B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 204—205; I. Vendikov, Bulletin de la Société Archéologique à Varna, 9, 1953, p. 61 și urm. (apud D. Tudor, *loc. cit.*). Greșit la Z. Székely, *loc. cit.* În diploma din 134 e menționată coh I Bracarum și nu I Bracaraugustanorum.

⁸⁴ D. Tudor, *op. cit.*, p. 308. Anterior apariției celor două provincii, ba chiar înainte de războaiele dacice, provin cele două inscripții ale unității, una din Dalmatia (CIL, III, 1733) și alta din Moesia Inferior; AnnÉp, 1955, nr. 169.

⁸⁵ I. Paulovics, *op. cit.*, p. 73—78; J. Jung, *op. cit.*, p. 114; D. Tudor, *op. cit.*, p. 345; E. Panaitescu, BSH, 15, 1929, p. 76—77; R. Vulpe, *În amintirea lui C. Giurescu*, p. 556 și urm.; M. Macrea, *Despre rezultatele cercetărilor întreprinse pe șantierul arheologic Sf. Gheorghe-Brețcu*, 1950, p. 285—29; SCIV, 2, 1951, 1, p. 287—296; Z. Székely, *loc. cit.*; I. I. Russu, *Actes IX*, p. 224; TIR, L 35, p. 23.

⁸⁶ CIL, III, 8074, 9, a, b; I. I. Russu, *loc. cit.*; G. Gooss, *op. cit.*, p. 66; N. Gostar, ArhMold, 4, 1966, p. 179—182 și 180 nota 36.

⁸⁷ D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 2, p. 359, fig. 1/8, cf. CIL, III, 14216,7; idem, Supplementum Epigraphicum, la OR³, nr. 459.

⁸⁸ D. Tudor, OR³, p. 308.

10. *Symmachiarii Astures* constituiau un corp de trupă cu o existență probabil vremelnică⁸³, luând parte la operațiile militare în calitate de trupe aliate, neincluse trupelor auxiliare regulate din armata romană⁸⁰; subunitatea e recrutată din elemente provenite din Asturia⁹¹, probabil chiar în timpul lui Traian⁹², când participă la unul sau ambele războaie dacice în calitate de trupă specializată pentru lupta în munți. În timpul operațiilor împotriva dacilor, asturii *symmachiarii* se găsesc sub comanda lui C. *Sulpicius Ursulus praefectus Symmachi(ari)orum Asturum/bellidacici* (AnnÉp, 1926, nr. 88) fost centurion în trei legiuni și două cohorte din Roma⁹³. E greu de întrevăzut soarta ulterioară a acestei subunități.

Trupele de origine hispanică formau, cum am văzut, o componentă însemnată în ansamblul numărului de unități furnizate de diferite regiuni ale Imperiului Daciei, clasându-se din acest punct de vedere pe locul trei, după cele de obârșie orientală și galică. Totalul unităților hispanice, pe baza celor oferite pînă acum de datele epigrafice, este fixat la cifra de 10 și, rezumativ, se repartizează după cum urmează :

1. Dacia nedivizată (anul 106—118/9) 3 unități ; a) *coh I Hispanorum p. f.* ; b) *coh I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria CR. cq* ; c) *coh II Hispanorum Scutata Cyr. eq.*

2. Dacia Porolissensis (după anul 123) 3 unități : a) *coh I Hispanorum p. f.* (Românași) ; b) *coh I Flavia Ulp. Hispanorum milliaria CR. eq.* (Orheiul Bistriței) ; c) *coh. II Hosp. Scut. Cyr. eq.* (Bologa).

3. Dacia Superior (după anul 118/9) 2 unități : a) *ala I Hispanorum Campagonum* (Micia) ; b) *coh IIII Hispanorum eq.* (Inlăceni).

4. Dacia Inferior (după anul 118/9) 4 unități : a) *ala I Asturum* (Hoghiz și Boroșneul Mare) ; b) *ala I Hispanorum p. f.* (Slăveni) ; c) *coh I Hispanorum vet. quing.* (Brețcu, Comalău) ; d) *coh I Bracaraugustanorum* (Brețcu).

Nu se știe în ce provincie dacică vor fi staționat *Symmachiarii Asures* sau dacă mai existau ca trupă constituită după anul 106.

Cohortes și *alae* din provinciile hispanice vin în Dacia cu ocazia războaielor dacice (excepție *ala I Campagonum, coh. IIII Hispanorum*, recrutate mai târziu Hadrian ? Antonius Pius ?) și sînt trimise direct în Dacia de pe două fronturi principale, unde au fost concentrate anterior începutu-

⁸⁰ G. Cantacuzino, *Cîteva corpuri barbare în armata romană de la Augustus la Gallienus*, București, 1929, p. 33 ; V. Christescu, *op. cit.*, p. 45—46.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 30 și urm. ; RE, IV, 2, 1932, s.v. *Symmachia* (Schwahn), 1102—1134 ; W. Enslein, Klio, 1938, p. 365—370 ; W. Wagner, *op. cit.*, p. 216.

⁹¹ Asupra acestei regiuni nord-vestice a peninsulei iberice, furnizoare a multor trupe auxiliare pentru armata romană, vezi Jose Alemany, *La geografía de la Peninsula Iberica en los textos de los escritores griegos y latinos*, Madrid, 1972 ; în general E. S. Bouchier, *Spain under the Roman Empire*, Oxford, 1914 ; J. de C. Serra Rafols, *La Hispania romana*, Madrid, 1954 ; J. M. Blasquez, *Las religiones indígenas del area nordeste de la peninsula iberica en relación con Roma in Legio VII Gemina*, Leon, 1970, p. 65—76.

⁹² M. Macrea, *op. cit.*, p. 208, presupune venirea acestui corp de asturi abia în timpul lui Maximinus Thrax prin simpla argumentare că *praefectus* e propriu secolului al III-lea și mai puțin sau chiar deloc secolului al II-lea, în ce privește trupele auxiliare neregulate ; dar vezi H. Dessau, Klio, 1925, p. 227, nota 2 ; tot în acest sens G. Cantacuzino, *loc. cit.* ; W. Wagner, *loc. cit.*, participarea evidentă la războaiele dacice implică prezența lor încă din primii ani ai secolului al II-lea în Dacia.

⁹³ Cf. H. Dessau, *op. cit.*, p. 227—228 ; inscripția a fost descoperită în Cantabria la Ujo, (24 km sud de Oviedo, Spania).

lui ostilităților : Moesia Superior nr. 2 și 3, Moesia Inferior nr. 6, 7, 8, 9 și nr. 1 recrutată probabil cu ocazia războaielor dacice.

În secolul I aceste unități staționează în diferite puncte ale Imperiului : nr. 2 în Moesia Superior, nr. 3 în Dalmatia și Pannonia, nr. 6 în Moesia Inferior, nr. 7 în Germania și Pannonia, nr. 8 în Egipt și Dalmatia, nr. 9 în Moesia Inferior, nr. 10 adusă probabil direct din Hispania.

Participante sigur la războaiele dacice sînt nr. 2, 3, 6, 7, 8, 10 și cu probabilitate nr. 9.

Din cele zece unități, după cucerirea Daciei, doar una părăsește un timp limitat provincia (nr. 3) pentru înăbușirea revoltei iudeilor (an. 116/17), pentru a se reîntoarce mai apoi în Dacia.

Organic, unitățile hispanice dislocate în Dacia sînt de trei feluri : *allae*, *cohortes* și o subunitate neregulată de *Symmachiarii*, repartizate din acest punct de vedere astfel : din totalul de 3 alae, două (nr. 6 și 7) staționează în Dacia Inferior și una (nr. 4) în Dacia Superior ; din cele 6 cohortes existente trei (nr. 1, 2, 3) staționează în Dacia Porolissensis, una (nr. 5) în Dacia Superior și două (nr. 8, 9) în Dacia Inferior (pentru *Symmachiarii* nr. 10, vezi mai sus).

Structural, cohortele menționate sînt *equitatae* (nr. 3, 5) *quingenaria equitata* (nr. 8), *milliaria equitata* (nr. 2) și o cohors ordinară (nr. 9).

Din punct de vedere al mărimii, unitățile sînt *milliaria* (nr. 2) și *quingenariae* (nr. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9).

Aceasta dă posibilitatea unei evaluări mai clare a numărului hispanilor cuprinși în aceste auxilia ; în cele 3 alae și 6 cohortes erau incluși 2 820 pedestrași și 2 180 călăreți, la care se adaugă Asturii *Symmachiarii* în jur de 500 de oameni. Oricum ar fi, în cele nouă unități și o subunitate acționau 5 500 de oameni, cam cît efectivul obișnuit al unei legiuni din secolul al II-lea e.n.

Denumirile sub care apar trupele hispanice în Dacia ridică probleme în ce privește regiunile din care, cel puțin inițial, au fost recrutate, elemente importante în stabilirea aportului la romanizarea provinciei. Avem la dispoziție pentru aprecieri doar patru unități : nr. 4, 6, 10 și 9.

a) *Ala I Hispanorum Campagonum* (nr. 4) oferă două alternative (cf. și nota 42), dintre care cea a menționării, în acest caz, a tribului din care a fost recrutată, pare cea mai verosimilă. E adevărat că s-ar putea aplica în acest caz situația întilnită la *coh. I Aelia Gaesatorum milliaria C. R. eq.* în care e indicată caracteristica de bază în luptă a acestei unități, lancea specială, grea, *gaesum* și prin analogie, unitatea de hispani să fi fost numită după caracteristica purtării de *campagi militares*. Dar *campagi (caligae)* purtau toate trupele de cavalerie, ele făcînd parte din costumul lor specific și nu se întilnește în mod particular la această *ala*. Admiterea indicației tribului care a furnizat contingente, *Campagones* din Asturia (în Hispania Citerior iar din secolul al III-lea în Hispania Nova Citerior, CIL, II, 2661, 4756, 4788 etc.), devine în acest caz mai probabilă. În secolul al II-lea, ca urmare a aplicării recrutării locale, în unitate apare *Aurelius Vitalis natione Dacus* (v. mai sus).

b) *Ala I Asturum* (nr. 6) și *Symmachiarii Astures* (nr. 10), indică, în schimb, clar regiunea de unde au fost recrutate : Asturia (N. Spaniei). La sfîrșitul secolului I și începutul secolului al II-lea, în cadrul alei de

asturi, pătrunseseră elemente locale provinciale recrutate din populația provinciei de staționare (vezi tracul *Meticus*, fiul lui *Sola*, din tribul *bessilor*).

c) *Cohors I Bracaraugustanorum* (nr. 9), formată din recruți aleși din interiorul sau din imediata apropiere a orașului *Bracaraugusta* (RE, III, 802), capitala tribului *Bracares*. În secolul al II-lea pentru unitate trebuie să fi fost adoptat parțial și sistemul recrutării locale, multe elemente traco-moesice și apoi dacice pătrunzind în cadrul unității.

Pentru restul trupelor de hispani, în stadiul actual al cunoștințelor, e greu de stabilit originea numai pe baza simplei mențiuni *Hispanorum*. Pentru cele cu această indicație etnică, e posibil să se fi procedat la o recrutare de pe întreg teritoriul celor două *Hispaniae*.

Unul din impedimentele majore ale cunoașterii componenței etnice a trupelor hispanice îl formează știrile extrem de puține referitoare la *militēs*.

Se cunosc doar doi *pedites* : *M(arcus) (?) Ulpus Landio (?)* celt (?) originar din *Acheræ*, stabilit cu întreaga familie la Românași (toți copiii cu nume celtice, v. mai sus nr. 1) și *Bonio Verani*, probabil chiar hispan, la *Apulum* (v. nr. 3); doi *equites*, *Aurelius Vitalis* dac de origine (națiune *Dacus*), *Iulius Marinus* (după nume, un oriental) și un *eques librarius Valerius Valerianus (miles Meticus Solae)* s-a stabilit în *Moesia Inferior*, v. mai sus). În general se poate admite că *Marcus Ulpus Landio* și *Bonio Verani* sînt contemporani, în timp ce ceilalți acționează la date diferite în secolele II sau III.

Gradele inferioare și superioare se cunosc în schimb ceva mai bine : 1 *librarius*, 1 *sesquuplicarius*, 2 *optiones*, 4 *decuriones*, cei 19 *principales* din ala de la *Slăveni*, 1 *princeps (centurio princeps)*, 19 *praefecti* și 1 *tribunus*. Cadrele superioare de comandă au indicate locurile de origine astfel : 3 *praefecti* din *Roma*, 1 din *Reatae (?)*, 1 din *Mutina*, 1 din *Mauretania Caesariensis*, 1 din *Tipassa*, 1 din *Theveste*, 1 din *Hispalis (?)* și 1 *tribunus* din *Circeii (?)*.

Soldații sau cadrele de comandă ale unităților hispanice, fie că erau nativi spanioli sau recruți locali, erau purtătorii unor culte religioase, fapt ce se reflectă în dedicațiile către diferite divinități lăsate atît în castrele unde au staționat sau și-au avut răspîndirile cit și în alte localități din *Dacia*. O statistică a acestor zeități — pentru că nu e scopul prezentului studiu de a face o analiză amănunțită a lor — dă următorul rezultat : din cele 23 de divinități întîlnite în inscripțiile aparținătoare unităților, cea mai răspîdită printre soldați, mai ales în secolul al II-lea, e divinitatea romană supremă *Iupiter Optimus Maximus*, întîlnit în inscripții de 6 ori și o dată asimilat zeului microasiatic *Dolichenus* (30,4%). Cel mai frecvent I.O.M. se întîlnește la *cohort III Hispanorum* la *Inlăceni*, de 5 ori, și o dată la ala *Campagonum* (*Micia*) ; la *cohort I Flavia Ulpia Hispanorum* sub forma *I.O.M. Doliceno*, la *Orheiul Bistriței*. Urmează în ordine cu 3 închinări (13,04%) *Diana Augusta/Regina*, cu 2 dedicații *Mars*, sub forma *Marti V[ltor(i)]* sau *V[ictor(i)]* și *Deo Marti* și divinitățile *Liber et Libera* (sub forma *Liber Pater* și *Liber et Libera*) (8,06%). Cu cite o dedicație, *Deus Sanctus Hercules*, *Deus Silvanus Aeternus*, *Fortuna*, *Placida Regina*, (*Deus*) *Sol*, *Dea Isis Regina* și cavalerul *thrac* de la *Slăveni* (4,34%).

Se observă o pondere evidentă în favoarea divinităților greco-romane, în timp ce zeitățile de origine orientală ca *Sol*, asimilat deseori cultului lui

Mithra sau Dea Isis Regina, se întâlnesc o singură dată. Primul, datînd din secolul al III-lea, e o urmare a pătrunderii masive a cultului zeului iranian Mithra în rîndurile soldaților unității de hispani de la Slăveni.

Existența masivă a cultelor greco-romane printre soldații hispani reprezintă un indiciu în ce privește rolul important avut în romanizarea populației locale în mijlocul căreia și-au desfășurat activitatea, dar mai ales a gradului avansat de romanizare pe care l-au avut ei înșiși, pe care îl păstrează și cu care acționează asupra populației dacice.

În răspîndirile pe graniță, trupele hispanice au fost plasate în puncte de importanță pentru întreg sistemul defensiv al Daciei. O scurtă analiză a situațiilor și direcțiilor tactic-operative, a locurilor de garnizoană și a imediatelor lor vecinătăți *extrafines* relevă importanța existenței acestor unități în sectoare nevralgice ale provinciei. Mai întii, se cuvine remarcată preponderența clară a unităților cu efective de cavalerie mărite sau exclusiv de cavalerie : 4 *cohortes equitatae* și 3 *alae*.

Majoritatea trupelor staționează pe graniță ; două în vest, la Bologa și Micia (nr. 3 și 4), una în nordul Daciei la Românași (nr. 1), două la granița de nord-est și est, Inlăceni și Orheiul Bistriței (nr. 2 și 5), trei în est mai înspre interior, la Hoghiz, Comalău și Angustiae (nr. 6, 8 și 9) și două pe limes Alutanus (nr. 7 și 9).

Multe din unitățile de hispani erau plasate cu precădere în castrele ce supravegheau și aveau de-a face cu populațiile barbare călărețe.

Micia (com. Vețel, jud. Hunedoara), la 10 km vest de orașul Deva, era cel mai important punct militar pe Mureș (pe malul stîng) și în sistemul de apărare din sud-vestul Daciei. Rolul castrului de la Micia s-a impus din punct de vedere tactic operativ. Construit la 4 km est față de strîmtoarea Branișca, acolo unde valea Mureșului se îngustează, între com. Branișca și Mintia, complexul militar de la Micia bara accesul în interiorul provinciei, pe valea Mureșului, în cazul unui atac al iazygilor dinspre Cimpia Tisei. Un important sector avut în supraveghere era cursul inferior al Mureșului (Marisia), principala arteră navigabilă în interiorul Daciei. În cadrul teritoriului și atenției centrului militar de la Micia intra și sistemul de castre mureșean de la Micia pînă la vărsarea în Tisa (Bulci, Aradul Nou, Sinnicolaul Mare, Cenad, Partiscum). Tot sub controlul garnizoanei de la Micia intra și drumul de importanță strategică spre Apulum pe o porțiune de aproximativ 70 km (65555 m), ce asigura prin alte ramificații legătura cu zona sud-vestică a exploatărilor aurifere din Munții Apuseni. Între 251 —253 (Trebonianus Gallus și Volusianus) ruta e refăcută de trupe de la Micia pe o distanță de 45 de mii de pași=65 555 m (CIL, III, 806).

De la vest de Micia de pe Mureș pornea granița care urca spre nord, urma versantul de est al Munților Apuseni și, coborînd brusc în valea ripoasă a Crișului Repede, atingea actuala localitate Poeni. La 4 km est de Poeni se afla castrul de la *Bologa*, parte integrantă din sistemul defensiv, *limes Dacicus* (com. Bologa, jud. Cluj), existent pe culmile Meseșului, între Munții Apuseni și Someș. Bologa, reprezenta unul din punctele forte ale apărării în acest sector, continuîndu-se cu castrele de la Buciumi, Românași Tihău, sprijinite pe punctul central de la Porolissum. Așezat în valea Crișului Repede între Huedin și Ciucea, la confluența Crișului cu Sebeșul (est de com. Bologa), castrul interzicea singura cale de pătrundere

prin această vale spre interiorul Daciei odată cu drumul care, pornind de la Aquincum, trecea prin mijlocul Daciei spre Angustiae și de aici spre Moesia Inferior și gurile Dunării. Prin așezarea lui (aprox. cota 509), castrul domina întreaga vale ce se strîmtează intrînd în munți. Riul Sebeș în vest și înălțimile Apusenilor spre nord făceau aproape imposibil accesul spre castru.

Românași. Castrul de aici, construit pe un platou (azi la marginea de vest a satului Românași) era parte integrantă a flancului de sud-vest a sistemului de apărare nord-vestic al Daciei Porolissensis cu sectorul cuprins între văile Someșului și ale Crișului Repede.

Cu castrul de la *Orheiul Bistriței* (com. Jelna, jud. Bistrița-Năsăud) se ajunge la sfîrșitul liniei nordice de apărare a Daciei Porolissensis și la începutul sectorului său estic de apărare. Situat în stînga văii Budacului, la marginea de vest a actualului sat, castrul cohorței *I Fl. Hisp.* reprezenta prima și una din cele mai importante verigi în lanțul castrelor din nord-estul Daciei Porolissensis, fiind destinat să oprească eventualele atacuri ale dacilor liberi și carpilor prin Munții Căliman, pe văile Cușmeni și Budacului.

La *Inlăceni* (com. Firtănuș, jud. Harghita) castrul aflat pe dealurile dintre Tîrnave, pe locul numit „Cetate”, asigura controlul militar între cursurile superioare ale celor două Tîrnave. Turnuri de semnalizare ca cele de pe Dealul Mănăstirii (com. Dealul) făceau legătura cu castrele sau așezările învecinate (Sărățeni la nord și Odorhei la sud).

Pe granița de est, în partea ei sudică, castrul de la *Brețcu-Angustiae* (jud. Covasna) aflat în fața gurii defileului Oituzului în dreapta văii Brețcului controla singura poartă de trecere spre interiorul Daciei sau de pătrundere în Moldova. Avantajul defensivei îi era asigurat de plasarea sa pe terasa Cetatea Doamnei, la poalele dealului Stejar, iar cel al ofensivei prin însăși existența lui în pasul Oituzului, ceea ce oferea posibilitatea unei acțiuni concertate cu trupele de la Barboși, în Moldova de Sud. Importanța militară a locului e dovedită și de concentrarea masivă de trupe de aici.

O importanță mai mult de supraveghere a drumurilor comerciale îl aveau castrele de la Hoghiz și Comalău (jud. Covasna, jud. Brașov). *Hoghiz*, situat în fața strîmtorii Racoșului, era punct de trecere obligatoriu a drumului ce venea din Țara Birsei și se îndrepta spre defileul Oltului, către Munții Perişanilor. *Hoghiz* era și locul de bifurcare a două drumuri de importanță strategică în interiorul provinciei, unul spre nord, către Tîrnave și Mureș, celălalt spre Turnu Roșu, de-a lungul Oltului.

Unitatea de cavalerie care staționa aici asigura intervenția rapidă și eficace într-una din direcțiile amintite.

Între Cumidava și Angustiae, castrul de la *Comalău* acoperea valea Riului Negru.

Castrul de la *Slăveni* (com. Gostavăț, jud. Olt) cel mai mare din Dacia Inferior, avea o importanță deosebită în sistemul defensiv Alutan, păzind principalul vad de trecere peste Olt spre Muntenia, locuită de dacii liberi. În fața orașului Romula (15 km nord), complexul militar de la Slăveni, reprezenta punctul forte al apărării⁹⁴.

⁹⁴ Pentru întregul sistem defensiv al Daciei romane vezi M. Macrea, *Vitala...*, p. 218–234; N. Guțea, *Apulum*, 12, 1974, p. 182–191.

În șase din cazurile expuse, unitățile de hispani și celelalte trupe împreună cu care staționau aveau de făcut față dacilor liberi și germanilor și în două cazuri iazygilor și dacilor liberi. Preferința comandamentului pentru trupele de cavalerie *alae* și *cohortes equitatae* e ușor de întrevăzut în condițiile prezenței de-a lungul întregii frontiere și a unor populații călătorești : în special iazygi (vest) și roxolani (est), în plus daci liberi și germani în nord și nord-est și dacii liberi în est și în Muntenia. Cu ajutorul acestor contingente de cavalerie se făceau, în caz de conflict, adânci raiduri în interiorul teritoriului inamic, în cea mai mare parte a lui cîmpie, și în totalitate potrivite unor astfel de acțiuni rapide.

Timp de aproape 165 de ani unitățile hispanice și-au adus aportul la buna desfășurare a vieții materiale și la întreținerea liniștii în Dacia, îndelungata lor acțiune de romanizare exercitată asupra populației dacice desfășurându-se, în general, în contextul acestui proces indeplinit de armata romană din provincie și, în mod particular, datorită elementelor lor componente (de origine hispanică sau de altă naționalitate) cu care au venit sau pe care le-au primit ulterior.

THE TROOPS OF HISPANIC ORIGIN IN DACIA

ABSTRACT

Just like in the other provinces of the Roman Empire, the units of Hispanic origin played an important part in Dacia too, making a massive contribution to the Romanization of this province.

Out of the numerous Hispanic troops existing in the whole Empire, Dacia benefitted by a total of ten units, one of them in action from the very beginning of the province, others only from the middle of the 2nd century : *cohors I Hispanorum p.f. quingenaria* at Românași(1), *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum (milliaria) C. R. equitata* at Orheiul Bistriței(2), *cohors II Hispanorum Scutata Cyrenaica equitata* at Bologna(3), *ala I Hispanorum Campagonum* at Micia(4), *cohors IIII Hispanorum equitata* at Inlăceni(5), *ala I Asturum* at Hoghiz (6), *ala I Hispanorum p.f. Antoniniana* at Slăveni(7), *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* at Comalău(8), *cohors I Bracaraugustanorum* at Angustiae(9), and the sub-unit of *Symmachiarum Astures* (unknown statio).

Statistics proof that, at the middle of that century, out the 9 units, 3 were located in Dacia Porolissensis, 2 in Dacia Superior and 4 in Dacia Inferior.

Organically, the troops of Hispanic origin are : *alae*, *cohortes* and an irregular unit of *Symmachiarum Astures*.

Structurally, the above-mentioned cohorts are : *equitatae* (3, 5), *quingenariae equitatae* (8), *milliariae equitatae* (2), and an ordinary cohort (9).

Numerically the units are : *milliariae* (2), and *quingenariae* (1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9); on the whole about 5,500 men.

Concerning the possibilities of knowing the recruiting regions one can take into account four units only (4, 6, 10 and 9) with a distinct ethnical indication. As for the constitutive elements of the Hispanic

troops in Dacia, one can conclude only upon the higher rank, while *militēs* and *equites* are little known.

We may also assume that from the 2nd century most of the units must have adopted the local recruiting system, as also a generalized one between the other troops.

Important elements in estimating the degree and contribution to Romanization are also the deities with which the Hispanic soldiers came into Dacia or which they have adopted in the new province. Of the whole of dedications to the deities, *Iupiter Optimus Maximus* receives the most part (six times, 30.4%), followed by *Diana Augusta/Regina*, *Mars*, *Liber et Libera* etc.

In the final part, the study makes an analysis of the bases (*castra*) of the units and of their strategic rôle in the defence of the province.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. — Map with the dislocation of the Hispanic troops in Dacia. 1 Micia. Ala I Campagonum; 2 Bologa. Coh. II Hisp. Sc. Cyr. eq.; 3 Românași. Coh. I Hisp. quingen.; 4 Porolis-sum. Coh. I Hisp. quingen.; 5 Orheiul Bistriței. Coh. I Fl. Hisp. eq.; 6 Inlăceni. Coh.

IIII Hisp. eq. 7 Angustiae. Coh. I Bracaraugust. 8 Comalău. Coh. I Hisp. vet. quing. eq.; 9 Hoghiz. Ala I Asturum; 10 Arutela. Coh. I Hisp. vet. quin. eq.; 11 Buridava. Coh. I Hisp. vet. quin. eq.; 12 Slăveni. Ala I Hispanorum p.f.; 13 Piroboridava. Coh. I Hisp. vet. quin. eq.

Fig. 2. — Stamps of Hispanic Troops in Dacia. 1 cohors I Hispanorum p.f.; 2 cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria equitata; 3 cohors II Hispanorum Cyrenaica; 4 cohors IIII Hispanorum equitata; 5 ala I Hispanorum; 6 cohors I Bracaraugustanorum.

COH. I HISPANORVM P. F.				COH. I. FL. VLP. HISPANORVM EQ.				COH II HISPANORVM SCVT. CYR. EQ				ALA I HISPANORVM CAMPAGONVM				COH IIII HISPANORVM EQ.			
statio	nomen militum	officium	domus	statio	nomen militum	officium	domus	Statio	nomen militum	officium	domus	statio	nomen militum	officium	domus	statio	nomen militum	officium	domus
Românași	M. VLPIVS LANDIO	pedes	Acherae	Orheiul Bistriței	CAIVS	optio	Circeii(?)	Bologa	BONIO VERANI	pedes		Micia	AVRELIVS VITALIS	eques (?)		Inlăceni	P. AEL. AELIANVS	praefectus	
					C. VIBIVS CELER	tribunus			AELIVS TATO	decurio			QVINTIANVS	decurio			...NIVS ANTONIANVS	praefectus	Tipassa
													M. PLAVTIVS RVFVS	praefectus			T. AEL. CRESCENTI-ANVS	praefectus	
													IVLIVS TERETIANVS	praefectus			P. AEL. HONORATVS	praefectus	Roma
													Q. PETRONIVS NOVATVS	praefectus			P. DIVIVS NEPOTI-ANVS	praefectus	Roma
													C. IVLIVS CORINTHIANVS	praefectus	Theveste		P. DIVIVS, ITALICVS	praefectus	Maur. Caes.
													L. VALERIVS VALERIANVS	praefectus			L. IVLIVS IVCVNDVS	praefectus	
																	C. IVLIVS IVLIANVS	praefectus	Roma
																	T. VETTIVS SEVERUS	praefectus	Mutinae
																	P. AEL. FVSCVS	decurio	

ALA I ASTVRVM				ALA I HISPANORVM				COH I HISPANORVM VET. QVING. EQ				COH I BRACARAVGVSTANORVM				SYMMACHIARII ASTVRES			
Statio	nomen militum	officium	domus	statio	nomen militum	officium	domus	statio	nomen militum	officium	domus	statio	nomen militum	officium	domus	statio	nomen militum	officium	domus
Hoghîz	AEL. GEMINVS ANTONINVS	praefectus	Reatae	Slăveni	IVLIVS MARINVS	eques (?)		Angustiae	VALERIVS VALERIANVS	eques librarius		Angustiae				?	C. SVLPICIVS VRSVLVS		
	P. PRIFERNIVS PAETVS MEMMIVS APOLLINARIS	praefectus			... S	librarius													
	C. NONIVS CAEPI-ANVS	praefectus			..R AVRELIA-NVS	sesquipli-carius													
	C. VAL. SATVRNINVS	decurio			CAIVS	optio													
					PROCVLVS	princeps													
					Q. PETRO-NIVS NOVATVS	praefectus													
					SEX. IVLIVS POSSESSOR	praefectus	Hispa-lis(?)												